

Restaurování grottových objektů: Interdisciplinární přístup jako nutnost¹

Nina Michlovská

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Palacký University Olomouc, Philosophical Faculty
ninoackabv@email.cz

Abstrakt

Tvorba umělých jeskynních objektů představuje specifický fenomén, který se, s odkazem na antickou tradici, objevil kolem poloviny 16. století na Apeninském poloostrově, získal velmi rychle na oblibě a rozšířil se do ostatních zemí Evropy. Brzy si vydobyl pozici specifického uměleckého odvětví i ve střední Evropě. Také na našem území byly grotty rychle adaptovány a nezdědky dospěly do podoby nákladného barokního „Gesamtkunstwerku“, na kterém se v rozdílné míře podílela různá umělecká média. Výstavba a výzdoba grottových objektů byla věcí značně nákladnou. Nemalé náklady však bylo třeba vynaložit také na neustálou údržbu. Řada z grott, vznikajících severně od Alp, byla již brzy po svém vzniku nenávratně zničena. Svůj podíl na tom nesla proměna barokní estetiky a následná ztráta zájmu o tyto pozoruhodné umělecké objekty, ale především nepříznivé klimatické podmínky. Do dnešní doby se dochovaly pouze skrovné pozůstatky tohoto uměleckého odvětví. Jejich současný stav je většinou velmi smutný. Mnohé z dochovaných grott pak pod nánosem novodobých úprav vypovídají jen málo o své původní podobě. Většina z grottových objektů, které byly na našem území doposud restaurovány, si vyžádala speciální přístup. Některé z provedených restaurátorských zásahů můžeme považovat v podstatě za precedens. V těchto případech musel být složitě nalezen postup vycházející z interdisciplinární spolupráce mezi restaurátory různého zaměření, historiky umění, technology – biologie, chemiky, petrology. V tomto ohledu je třeba poukázat, jaká interdisciplinární debata by měla každému zásahu, každé plánované péči o kulturní dědictví – zejména, jde-li o památky tak specifické jako jsou grotty - předcházet.

1 Tento příspěvek vznikl v rámci přípravy monografie *Grotta v české a moravské architektuře 17. a 18. století*.

Klíčová slova: grotta, restaurování, konzervace, interdisciplinarita

Keywords: grotto, restoration, conservation, interdisciplinarity

K výskytu umělých jeskyní, zbudovaných na našem území v časovém období od konce 16. do druhé poloviny 18. století, je nutné podotknout, že do dnešní doby dochované objekty představují již jen skrovné pozůstatky grottového umění, a stav, ve kterém se nacházejí, je ve většině případů neuspokojivý. Mnohé z nich pak pod nánosem novodobých úprav vypovídají jen málo o své původní podobě. Není to způsobeno pouze skutečností, že se jednalo o fenomén časově vymezený. Je třeba vzít také v potaz, že primární funkcí italských grott bylo poskytovat stinný, osvěžující odpočinek v parném středomořském podnebí. V našich klimatických podmínkách, které jsou v mnoha aspektech pro tento fenomén nepříznivé, grotty svou odpočinkovou funkci z velké části ztratily. Představovaly architektonický prvek určený především k pobavení a reprezentaci. Zapojení vodního prvku však zůstalo. Právě nepříznivé klima a voda měly na destrukci grott hlavní podíl. Výstavba umělých jeskyní byla věcí velmi nákladnou. Nemalé prostředky bylo třeba vynaložit i na neustálou údržbu. To v souvislosti s proměnou estetiky a následnou ztrátou zájmu o tyto pozoruhodné architektonické objekty vedlo k jejich úpadku. Ve velkém počtu tak již nedlouho po svém vzniku podlehly grotty přestavbám a mnohdy i definitivní destrukci. O to větší pozornost bychom proto měli věnovat objektům, které podobné peripetie přečkaly a dochovaly se až do dneška.

Petr Macek v jednom z editorialů časopisu *Zprávy památkové péče* výstižně definoval zásady a aktuální postupy obnovy památek. Soudí, že: „*Památková obnova je vymezena vědeckými poznatky podloženou rekonstrukcí, volnější obnovou uplatňující současný výtvarný názor a přísnou konzervaci. Prvním stupněm směřujícím k zásadnímu rozhodnutí o charakteru obnovy tedy musí být důkladné poznání. Jakékoli informace jsou proto vítané. Právě mnohočetnost pohledů a řešení problémů z různých zorných úhlů dává naději, že rozhodnutí bude relevantní, odpovídající konkrétní jedinečné památce.*“² Právě v případě tak svěbytných památek, jakými jsou grotty, je nastíněný interdisciplinární přístup přinejmenším nutností. Podmiňuje jej různorodost forem i způsobů výzdoby grott, skutečnost, že se na tvorbě těchto objektů uplatnila různá umělecká média – především štuk v nejrůznějších podobách, nástěnná malba i klasická sochařská výzdoba –, ale také fakt, že grotty jako památky svého druhu prozatím unikají širšímu uměleckohistorickému povědomí.

Zkušenosti s restaurováním grott a péčí o ně jsou u nás bohužel dosud velmi povšechné. Zatímco se v Itálii a německy mluvících zemích rozvíjí cílená péče o grottové objekty už od počátku sedmdesátých let 20. století, u nás lze zájem o grotty zaznamenat teprve v posledních dvou desetiletích. Většina z grottových objektů, jež zde byly citlivě restaurovány, si vyžádala zvláštní přístup. Některé z provedených restaurátorských zásahů můžeme považovat za precedens. V těchto případech musel být nalezen postup vycházející z interdisciplinární spolupráce mezi restaurátory různého zaměření, historiky umění a odborníky z oblasti přírodních věd – chemiky, biologie, petrologie, často také klimatologie a archeologie. Teprve propojení výsledků průzkumů odborníků ze specializovaných profesí nám může odhalit nejvhodnější řešení obnovy konkrétních grottových objektů. V tomto příspěvku bych proto ráda v krátkosti poukázala na aspekty, které je třeba mít na zřeteli během zpracování restaurátorských průzkumů, restaurování objektů samých i následné údržby tak, aby nevhodné zásahy nevyústily v chybnou významovou a formální interpretaci těchto svěbytných památek. Považuji za nutné zdůraznit, že tato krátká

úvaha vychází z pohledu historika umění a předkládá ideální postup, který však není možné v některých případech z různých důvodů uplatnit. Každá z rekonstrukcí by ale jistě měla být výsledkem konsenzu mezi odborníky výše zmíněných oborů.

Jak předestřel ve své úvaze Petr Macek, každému restaurátorskému zásahu by mělo předcházet důkladné poznání objektu, jenž má být předmětem budoucí péče. Studium odborné literatury by mělo poskytnout zázemí pro kontextuální chápání objektu nejen v rámci uměleckohistorického vývoje a tvorby grottových objektů, ale i v souvislostech, v nichž se daná grotta nachází, v nichž vznikala. Kompendium, které by shrnovalo problematiku grottových objektů na našem území, prozatím chybí. V posledních letech však vznikla řada statí, jež se věnují konkrétním objektům i grottám obecněji.³ Přesto v mnoha případech informace k jednotlivým grottám v literatuře nenajdeme. Jako cenný zdroj poznání se v tomto ohledu osvědčily stavebně historické průzkumy objektů či areálů, v rámci nichž se grotty nachází. Ty mohou posloužit jako odrazový můstek k dalšímu poznání sledovaných grott. Ve většině případů poskytnou alespoň základní informace k dané grottě a jejich studium osvětlí souvislosti, v rámci kterých vznikla a procházela případnými proměnami.

Cenným srovnávacím materiálem zejména po stránce technologické jsou restaurátorské zprávy. Ačkoliv zkušenosti s restaurováním a konzervováním grott u nás nejsou velké, najde se hrstka grottových objektů, které v minulosti prošly náležitou restaurátorskou péčí, jež byla také důkladně zdokumentována v restaurátorských zprávách. V této souvislosti můžeme zmínit restaurování krápníkové stěny a voliéry v zahradě Valdštejnského paláce v Praze a severního zahradního prospektu v areálu trojského zámku. Restaurátorské zprávy týkající se obou objektů⁴ představují dokumenty, které mohou sloužit jako cenné srovnávací studijní podklady v rámci zamýšlené obnovy grottových objektů. Zcela specifickým restaurátorským zásahem pak v současnosti prochází oblázkové mozaiky v Rotundě v Květné zahradě v Kroměříži. Také postupy a výsledky tohoto zásahu jsou průběžně dokumentovány.⁵ Můžeme najít po odborné stránce velmi kvalitní restaurátorské průzkumy,⁶ v nichž se ale setkáme například s chybnou ikonografickou interpretací sochařské výzdoby, což může plynout právě z nedostatečné znalosti uměnovědné literatury a mezioborové komunikace. Restaurování grott obecně i s poukazem

-
- 3 K této otázce podrobněji MICHLOVSKÁ, Nina. *Grotta v české a moravské architektuře 17. a 18. století*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-3358-5.
 - 4 JUSTA, Petr; NOVOTNÝ, Jiří. *Restaurátorský záměr. Zahradá Valdštejnského paláce v Praze. Objekt „voliéra“*. Praha, 2001. – JUSTA, Petr; NOVOTNÝ, Jiří. *Průběžná zpráva o stavu a restaurování krápníkové výzdoby zdi a voliéry ve Valdštejnské zahradě*. Praha, 1998. – BRABEC, Jan; ŠPALE, Václav. *Restaurování a rekonstrukce severního prospektu v zahradě Trojského zámku*. Praha, 2005.
 - 5 BAYER, Karol; PLOTICA, Jindřich. *Restaurátorský a technologický průzkum v Rotundě v Květné zahradě Arcibiskupského zámku v Kroměříži*. 2000. – BAYER, Karol; PLOTICA, Jindřich. *Restaurátorský záměr na pokračování restaurování mozaik kamínkových místností v interiéru Rotundy v Květné zahradě Arcibiskupského zámku v Kroměříži*. 2004. – PLOTICA, Jindřich. *Průběžná restaurátorská zpráva o restaurátorských pracích provedených v roce 2006 v Rotundě v Květné zahradě Arcibiskupského zámku v Kroměříži*. 2006.
 - 6 WERKMANN, Ladislav. *Kroměříž – Arcibiskupský zámek, Neptunova grotta, Restaurátorský průzkum a projekt restaurátorského zásahu*. 2008. Autor restaurátorského průzkumu označuje sochu v severní grottě v kroměřížské sale terence za Neptuna i přes to, že tak není v žádné starší odborné literatuře interpretována. Tato skutečnost ani nevyplývá z celkové výzdoby grotty, ba naopak. V nejnovější literatuře je socha na základě důkladné ikonografické analýzy vykládána jako Apollón. Viz PAVLIČEK, Martin. *Sochařská výzdoba zámku*. In DANIEL, Ladislav; PERŮTKA, Marek; TOGNER, Milan (edd.). *Arcibiskupský zámek a zahrady v Kroměříži*. Kroměříž : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži, 2009, s. 77–98. ISBN 978-80-87231-02-9.

na konkrétní případy z českého a moravského prostředí se ve své závěrečné diplomové práci věnovala také restaurátorka Lucie Bartůňková,⁷ která v minulosti získala v této oblasti velmi cenné zkušenosti. Z řady odborných zahraničních statí pak stojí za zmínku především soubor příspěvků z mezinárodního kolokvia, pořádaného v roce 1995 rakouským památkovým úřadem a Muzeem baroka v Salcburku, jež vyšel v roce 1997 v dvojčísle časopisu *Barockberichte*.⁸ Statě podávají informace především o restaurování různých typů grott v Salcburku a v nedalekém Hellbrunnu, tedy v klimatických podmínkách, které se blíží těm našim.

Úvahy o konkrétní koncepci restaurátorského zásahu by měly následovat teprve po provedení důkladného restaurátorského průzkumu. Hlavní příčinou poškození grottových objektů je ve většině případů voda v různých podobách. Může jít o vlhkost vztlínající vlivem vysoké hladiny spodní vody nebo zatékání. Důvodem může být jednorázová změna klimatických podmínek vlivem nevhodných stavebních úprav objektu, například uzavření původně otevřeného průchozího objektu jako v případě Rotundy v Květné zahradě v Kroměříži. Častým důvodem bývají velké teplotní výkyvy a proměny vlhkosti v průběhu roku nebo výskyt výrazného zdroje dusičnanů v okolí. Rychlé znečišťování a úbytek grottové výzdoby jsou podmíněny členitostí a hojností plastických prvků i uplatněním porézních materiálů. Ztrátu povrchových úprav často způsobují také mechanické vlivy. K rychlé degradaci výzdoby může docházet i vlivem špatně zvolené technologie nebo z dlouhodobého hlediska nestálého materiálu při výstavbě a výzdobě grott. Mnohem častěji jsou ale na vině nevhodné pozdější úpravy a restaurátorské zásahy, které jsou jen velmi obtížně rozpoznatelné a odstranitelné.

Úkolem restaurátorského průzkumu však není pouze odhalení škod a jejich příčin. Důležité je především obeznámení s materiálovou stránkou objektu a použitými technologiemi. Restaurování je často spojeno s přesným měřením, určením materiálu a technologického postupu. V některých případech byly k výzdobě grott využívány drahocenné přírodní. Co do uplatněných hornin, většinou byl použit materiál z okolního geologického podloží z lomů na panstvích objednavatele. K výzdobě byly mnohdy využívány kameny s lesklým lomem. Například pro Pivovarskou grottu v Českém Krumlově byly dodány chalcedony, opály a barevně zajímavé odrůdy křemene. Oblázky i schránky měkkýšů pocházely z blízkých řek. V případě grott je však nutné zamyslet se důkladně nad estetickým vyzněním objektu a kromě nevhodných interpretací obsahových si dát pozor také na nevhodné interpretace materiálové. Položit si otázku, jak měla povrchová úprava ve výsledku působit. Při pozdějších, dokonce i novodobých úpravách a restaurování grott nebyl účel použitých materiálů mnohdy správně pochopen. Volbou lesklých materiálů, zapojením vodního prvku a důmyslného osvětlení navozovali tvůrci grott specifické optické a iluzivní efekty. Pro docílení většího lesku byly schránky nejen leštěny, ale natrány stříbritou nebo zlatou barvou a doplněny plátky slídy. Do štuku se přidávala skleněná drť. Charakteristická byla ale také snaha o navození patiny a zachycení výsledků procesu zkázy. Není proto divu, že se tvorba umělých jeskyní stala postupem času doménou specializovaného povolání – grottiéru

7 BARTŮŇKOVÁ, Lucie. *Grotty v období renesance a baroku ve střední Evropě se zaměřením na Českou republiku : magisterská diplomová práce*. Litomyšl : Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2010. 145 s. Vedoucí diplomové práce Vladislava Říhová.

8 WAGNER, Franz (ed.). *Barockberichte . Informationsblätter aus dem Salzburger Barockmuseums*. Salzburg : Salzburger Barockmuseum, 1997, Heft 14 und 15. ISSN 1029-3205. Z dalších statí, které jsou důležitým zdrojem informací pro restaurování grott, zmíníme alespoň statě Manfreda Kollera a Claudia Maué. Viz KOLLER, Manfred. Künstliche Grotte und ihre Erhaltung. *Arx*. 1996, roč. 18, č. 1, s. 25–28. ISSN 0004-4148. – MAUÉ, Claudia. Künstliche und artige Unordnung. Naturalien und Naturimitationen in künstliche Grotten des 16. – 18. Jahrhunderts. In *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg* 1995. Nürnberg : Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 1995, s. 76–92. ISSN 0934-5191.

či grottařů.⁹ Jejich úsilí se však s odstupem doby velmi často setkalo s nepochopením. Můžeme narazit na případy, tak jako je tomu třeba u grottových nik v letohrádku v Ostrově nad Ohří, kde byl grottový povrch se zapojením skelných úlomků opatřen jedolitou vrstvou tmavého krycího nátěru.

Není pochyb o tom, že nám především přírodní vědy zprostředkovávají velmi důležité a jinak nedohledatelné skutečnosti. I ty však můžeme mnohdy doplnit studiem odborné literatury a pramenů. Z archivních rešeršů se například často dozvídáme o nalezištích použitých materiálů. Tyto informace tak mohou doplnit či potvrdit výsledky konkrétní petrologické analýzy. Velmi hodnotnými prameny, jež mohou obohatit znalosti restaurátorů po stránce technologické, jsou pak dobové architektonické příručky. Z nich v tomto ohledu vyniká především příručka Josepha Furttenbacha *Architectura civilis* (1628). Autor v ní popsal své zkušenosti nasbírané během dlouhodobého pobytu v Itálii, kde, jak poukazuje, měl příležitost pod vedením „*grottenmeistersa*“ „... *die Hand auch selbert in den Taig zu stossen*“¹⁰ – „... *sám přiložit ruce k dílu*“. Furttenbach předkládá podrobné a srozumitelné technické návody doplněné vzorníky v podobě grafických listů. Obzvláště oblíbené se staly grottové růžice zobrazené v různých variacích. Popisuje vzhled a barvu použitých schránek měkkýšů a doplňuje také italské obchodní názvy. Radí, že korály je nejlépe nakoupit v Janově, mušle a šneky v Benátkách. Popisuje techniky čištění a leštění schránek, aby se leskly jako stříbro, ale také způsob, jak tento lesk dlouhodobě uchovat nebo jak zdrsnit povrch před inkrustací. Podává návod, jak nejlépe opracovat korály, čím nahradit drahé přírodní. Obzvláště cenné jsou pak dobové receptury k výrobě tmelů. Také tento druh pramenů může napomoci při interpretaci nálezů a hledání vhodných řešení pro obnovu konkrétních grottových objektů.

V tomto příspěvku jsem se pokusila nastínit některé z aspektů, jejichž zohlednění vede k úspěšnému restaurování grottových objektů. Podmínkou, jež by památkám zaručovala dlouhý život, však není pouze příkladná rekonstrukce. Tu musí doprovázet také vhodná péče. Jak podotýká Lucie Bartůňková: „*Nezbytné je vyhotovení precizní dokumentace, kde budou uvedena všechna doporučení, jak k památce přistupovat. Podmínkou její další existence je především následná dlouhodobá péče (v rámci které by měly být uskutečňovány preventivní restaurátorské zásahy) a monitoring objektu.*“¹¹ Jedině tak nebude docházet k základním chybám v péči o grottové objekty, jež můžeme pozorovat i v případě památek, které v minulosti prošly příkladnou restaurátorskou péčí. Za všechny jmenujme unikátní krápníkovou stěnu v zahradě Valdštejnského paláce v Praze, kde dochází k rychlému prorůstání a tím pádem i narušování restaurované krápníkové výzdoby popínavou zelení.

9 V průběhu 17. století se péče o vodní rozvody a grotty, především pak jejich tvorba, stala doménou svěbytných povolání – rourníků a grottařů –, jež bývají v pramenech mnohdy zaměňována či ztotožňována. Mathes Süßner, titulovaný v účtech přímo jako „*grottiér*“, tedy grottař, je v zahradě při rezidenci v Ostrově nad Ohří zaznamenán k roku 1689. Činnost rourníků a grottařů je zde doložena po celé 18. století. Poslední zmínky o jejich zaměstnání tu máme z roku 1806. V první polovině devadesátých let 17. století je v Kroměříži doložen sochař a grottiér Jean Baptist Dieussard, autor výzdoby grott v zámecké sale terrene a pravděpodobně i figurální výzdoby v tamější východní grottě. V zahradě v Zákupích působil v době kolem roku 1700 pražský sochař a grottiér Jan Reiner.

10 FURTTENBACH, Joseph. *Architectura civilis*. Hildesheim : New York, G. Olms, 1971. ISBN 1-230-01380-6, cit. s. 36.

11 Viz Bartůňková (pozn. 7), s. 60.

